

PANU SAVOLAINEN

Stadsrummet och miljöupplevelsen i Pehr Stenbergs levernesbeskrivning under studieåren i Åbo (1779–1789)

Under senare hälften av sjuttonhundratalet upplevde Kungliga akademien i Åbo sin blomstringstid. Universitetet och staden lockade studenter från rikets alla hörn, bland dem den tjugoåttåriga Umeåbon Pehr Stenberg, som inledde sina studier vid akademien hösten 1779. Stenbergs studietid i Åbo, samt hans arbete som informator på herrgårdar och i ståndsfamiljer i Finland, kom att räcka ett årtionde. Detta avspeglas i över femtusen handskrivna sidor i hans *Levernesbeskrivning*, det vill säga hans levernesbeskrivning.¹

Pehr Stenberg var en bondson som föddes på landsbygden nära Umeå 1758. År 1770 inledde Stenberg sina studier hos sin farbror med sikte på en karriär som tulltjänsteman, och tre år senare började han studera vid Umeå trivialskola.² Eftersom han var en begåvad elev fick han snart privat undervisning av sin magister Sædenius och dessutom olika andra former av stöd för sin klassresa, eller kanske snarare

Uppsatsen är skriven inom ramen för projektet ”Vägen över havet – kulturell växelverkan mellan universitetsstäderna Åbo och Uppsala 1640–1828”, finansierat av Svenska Kulturfonden 2019–2020 (26004715) och Åbo stadsforskningsprogram 2019–2020 (26004703).

1. Pehr Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder. Del 1. 1758–1784*, Urkunden 19, utg. Fredrik Elgh, Göran Stenberg & Ola Wennstedt (Umeå 2014); *Del 2. 1784–1789*, Urkunden 20. (Umeå 2015).
2. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 46, 57

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

ståndsresa, från bondson till präst.³ Tecken på Stenbergs kommande liv syntes redan under hans ungdom och hans liv resulterade i ett av de mest omfattande självbiografiska verken från sjuttonhundratalets Europa.

Särskilt efter att källpublikationen utgavs på 2010-talet har Stenbergs verk studerats ur flera olika perspektiv, men rumslighet och stadsmiljö har rönt föga uppmärksamhet.⁴ Även om Stenbergs fokus nästan alltid ligger någon annanstans än på stadsrummet och rumsligheten, så skymtar den materiella miljön hela tiden glimtvis fram genom de hundratals sidor som beskriver studieåren i Åbo. Verket är den mest utförliga och mest omfattande skildringen av Åbos vardagsliv och stadsrum från tiden före branden 1827, en brand som förstörde nästan hela staden och ledde till att akademien flyttades till den nya huvudstaden Helsingfors.⁵

I den här uppsatsen behandlar jag Stenbergs rumsliga upplevelse av staden och hans vardagliga miljöer under studieåren i Åbo. De verbala skildringarna, de ord och de begrepp som Stenberg använder för att beskriva stadens materialitet och plats, vardagliga och exceptionella ruttor samt rummets sociala dimensioner, gör det möjligt att rekonstruera en rumslig värld på basis av Stenbergs text. Levernesbeskrivningen utgör en mångsidig källa för en djupgående analys av hur en individ på 1700-talet upplevde stadsrummet även på en mer generell nivå. Alla textpartier där Stenberg säger något om stadsrummet och stadsmiljön, eller om förflyttningar i rummet, har noterats.

Uppsatsens metodologi bygger på miljöpsykologiska teorier om stadsrummet som en mental bild. Inom miljöpsykologin anser man att den mentala bilden av rummet byggs upp på två sätt: å ena sidan som en konkret upplevelse av själva rummet och hur vi rör oss i det, å andra sidan som beskrivande information om rummet – baserad på

3. Ibid., s. 75.

4. Angående tidigare vetenskapligt och övrigt intresse för Stenberg, se till exempel *Västerbotten* 2011:4, *Thule: Kungl. Skytteanska Samfundets årsbok* 2013 (Umeå 2013); Sven Björkman, 'Short essay', *Sjuttonhundratals. Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies* 13 (2016), s. 108–123; Niklas Huldén, *Kustbor och det materiella arvet. Upp-tecknad egendom som indikator för kulturell anpassning i sydvästra Finlands skärgård 1700–1900* (Åbo 2018).

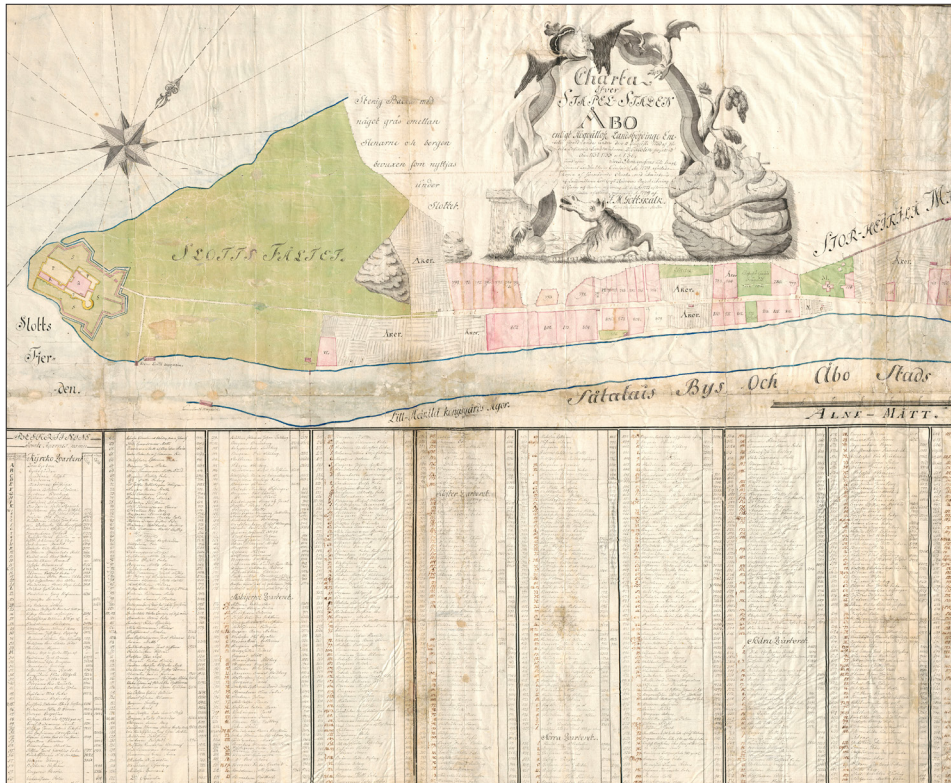
5. Matti Klinge (red.), *Helsingfors universitet 1660–1990 II. Kejsrerliga Alexanders Universitet 1809–1917* (Helsingfors 1989), s. 88–91.

texter, kartor och bilder.⁶ De här processerna sammanblandas ofrånkomligen. När en person gör sig hemmastadd och slår sig ner på en ny plats så ger de gradvis upphov till en alltmer exakt spiral. Forskningen om upplevda och mentala stadsmiljöer härleder sina rötter framför allt till Kevin Lynchs studier om hur staden mentalt byggs upp genom människors vardagliga rörelser och rumsliga gestaltning.⁷ Senare fördes den här forskningstraditionen framåt främst genom att geografer på 1970-talet utvecklade perspektiv som mental kartografi och vardagens geografi.⁸

Under den senaste tiden har Lynchs teorier tillämpats bland annat inom postkolonialistiska perspektiv och kvantitativ geografi.⁹ I fråga om historiska texter, främst memoarer och dagböcker, har detta perspektiv anlagts till exempel av Colin Pooley på 1930-talets London.¹⁰ Den föreliggande uppsatsens metodologiska och teoretiska öppning är att reflektera över miljöpsykologiska perspektiv på tidigmodern stads historia och personhistoria.

Stenberg författade sin levernesbeskrivning under slutet av sitt liv med hjälp av sina dagboksanteckningar och brev. Hans beskrivningar och skildringar av stadsutrymmet samt av olika interiörer följer troget ursprungskällornas namn och begrepp. Med hjälp av andra källor, till exempel mantalslängder, kan man kartlägga tomtägarnas namn och jämföra dessa uppgifter med de gator och andra topografiska hållpunkter som Stenberg nämner, det visar sig då att de uppgifter han uppger stämmer utan undantag. Analysen av historiska adresser, ortnamn och topografi baserar sig på en kombination av Stenbergs upp-

-
6. Paul Bell, Thomas Greene, Jeffrey Fisher & Andrew Baum, *Environmental Psychology* (Belmont 2001 [1978]).
 7. Kevin Lynch, *The Image of the City* (Cambridge 1960).
 8. John Eyles, 'The geography of everyday life', Derek Gregory & Rex Walford (eds.), *Horizons in Human Geography* (London 1989); Roger Downs & David Stea, *Maps in Minds. Reflections on Cognitive Mapping* (London 1977); Peter Gould & Rodney White, *Mental Maps* (Harmondsworth 1974).
 9. Rully Damayanti & Florian Kossak, 'Extending Kevin Lynch's concept of imageability in third space reading: case study of Kampung, Surabaya – Indonesia', *ITU A/Z* 13 (2016:1), s. 57–67; Mahbubur Meenar, Nader Afzalan & Amir Hajrasouliha, 'Analyzing Lynch's city imageability in the digital age', *Journal of Planning Education and Research* 18 (2019:3), s. 1–13.
 10. Colin Pooley, 'Getting to know the city. The construction of spatial knowledge of London in the 1930s', *Urban History* 31 (2004:2), s. 210–228.

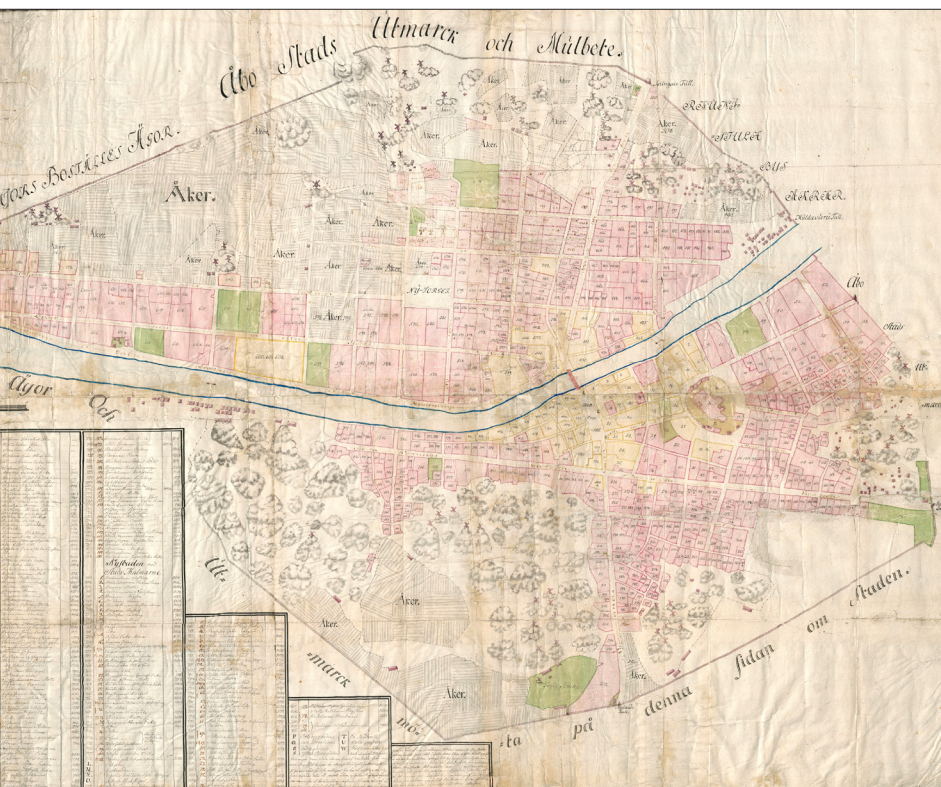

Åbo på 1750-talet (Daniel Gadolins stadsuppmätning). Riksarkivet, Helsingfors.

gifter, som ibland enbart är namnet på tomtägaren, med andra källor – främst mantalslängder, kartor, brandförsäkringsinstrument och husförhörlängder.¹¹

Ur forskningsperspektiv är det viktigaste kanske inte stadsbilden i det gamla Åbo, utan vad Stenbergs individuella uppfattning om miljön och rummet allmänt avslöjar om förhållandet mellan individ och stadsrum på 1700-talet. Ur ett lokal- eller personhistoriskt perspektiv öppnar Stenbergs text upp hundratals verbala titthål mot sjuttonhundratalets

11. Länsräkenskaper, mantalslängder, Riksarkivet (RA), Helsingfors; stadskartor, lantmäteristyrelsens arkiv, RA, Helsingfors; Brandförsäkringsinstrument 1785–1807 (K16–K17), magistratens arkiv, Åbo stadsarkiv (ÅSA); förhörlängder, Åbo domkyrkoförsamlings arkiv.

stadsbild, vilken blev lågornas rov 1827.¹² På grundval av levernesbeskrivningen och andra källor kan man relativt noggrant rekonstruera var och hur Stenberg bodde samt hur han rörde sig i stadens topografi. Eftersom det här temanumret fokuserar på Pehr Stenberg har jag valt att betona det lokalhistoriska perspektivet och den empiriska ansatsen. Därför är ett av uppsatsens viktigaste syften, och utgångspunkten för analysen av den mentala bilden, att kartlägga och visa var Stenberg bodde och rörde sig i Åbo, vilka platser i staden som lyfts fram i texten samt vad detta avslöjar om Stenbergs individuella syn på Åbos geografi – från hela stadens topografi ner till olika områden och tomter samt

12. Svante Dahlström, *Åbo Brand* (Åbo 1929); Panu Savolainen, *Tirkistelyä förmaakeihin ja ylishuoneisiin. Turkulaista asumista kahden vuosisadan takaa* (Turku 2014).

Åbo domkyrka och bron över Aura å. Bilden är från 1780-talet då Stenberg bodde i Åbo. Åbo Museicentrals arkiv.

enskilda platser och byggnader. Detta synsätt fokuserar på hur rummet skildras textuellt: nyckelfrågan är hur det förflutna stadsrummet och den fysiska närmiljön utkristalliserar sig verbalt och vad dessa verbala manifestationer avslöjar om stadsrummet i dess egenskap av en samtidigt både materiell och upplevd enhet.¹³

Främmande stadsmiljöer

Beskrivningarna av Stockholm och Åbo utgör ett intressant par, eftersom Stenberg besökte bägge städerna för första gången 1779. På grundval av dessa beskrivningar kan man bilda sig en uppfattning om hur en 1700-talsmänniska upplevde, gestaltade och tog i besittning rummet i en främmande stad samt hurdana bilder hen byggde upp av staden. I september 1779 tog den tjugoåttåriga Pehr Stenberg avsked av sina

13. Henri Lefévre, *La production de l'espace*, Anthropos (Paris 2000 [1974]); Edward William Soja, *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory* (London 1989); Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa arkielämässä ja kielenkäytössä 1740–1810* (Turku 2017).

släktingar i Umeåtrakten och steg ombord på en segelbåt mot Stockholm.¹⁴ Stockholm var en deletapp under resan till Åbo, där Stenberg under höstterminen skulle inleda studierna vid Kungliga akademien. I Stockholm stannade Stenberg en vecka innan han hittade ett fartyg på väg till Åbo.¹⁵ I hans beskrivning av huvudstaden framträder en obekant stadsmiljö där Stenberg kände sig relativt främmande:

Kort tid war jag wäl i Stockholm [...]. Jag kunde således ej få se någon ting rart eller märkwärdigt. Ty ett war det, at jag war så tillsägandes ett barn ehuru jag war nog gammal, dessutom en främlinge blyg och rädd; och för det andra hade jag ingen bekant, som kunde följa mig för at wisa mig det märkwärdiga; ty Skepparen, Styrman och folket hade ej tid dertill. Dock följde jag Herr Styrman Häggström om Söndagen eller d: 31. October uti Stora Kyrkan, Slätts= och Finska Kyrkorna och Hörde gode och wackra Predikningar. [...] Desutom följde jag wäl folket litet omkring i Staden och lärde känna de förnämsta torgen et: dock geck jag wäl sjelf något omkring allena; men wiste icke hwad ställena kallades. Deremellan hjälpte jag kock=poiken Lars Hammerin dels, at bära watten ifrån Brunnarna, dels ock at bära hans gryta ifrån kokhuset. Föröfrigit kunde det ej annat än wara ledsamt i Stockholm; emedan det rägnade och slaskade mäst hwar dag, som gjorde den mörka hösten rätt kulen, icke eller woro de Kongl:a i Staden; så at jag kunde få se dem; dock såg jag en gång, på något håll, Hertig Friedrick gå förbi Stora Kyrkan.¹⁶

Stenberg framför på ett intresseväckande sätt hur han ”wiste icke hwad ställena kallades”. I den tidigmoderna staden, där texterna var fåtaliga och kartor eller andra representationer saknades, skapades den rumsliga uppfattningen om och orienteringen i staden genom ett språkligt scenari. Staden utgjorde ett semiotiskt system där platser samtidigt uppträdde både som ett rumsligt och som ett språkligt sinneslandskap.¹⁷ Bland alla Stockholms landmärken och platser lyfter Stenberg endast fram kyrkor, kanske för att de var den mest familjära miljön för en Umeåbo som aldrig upplevt en storstad.

I slutet av november 1779 anlände Pehr Stenberg äntligen till Åbo efter en nästan två veckor lång sjöresa.¹⁸ I slutet av 1770-talet var Åbo Sveriges fjärde största stad. Det var den enda staden i hela riket där det fanns en kombination av universitet, länsstyrelse, biskopssäte och

14. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 207.

15. *Ibid.*, s. 215–221.

16. *Ibid.*, s. 218.

17. David Garrioch, 'Sounds of the city. The soundscape of early modern European towns', *Urban history* 30 (2003:1), s. 5–25.

18. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 225.

viktiga tidigindustriella anläggningar såsom skeppsvarv och sockerbruk.¹⁹ Dessutom var Åbo knutpunkten inom inrikes- och utrikeshandeln i Finland, eller Sveriges östra riksdal. Staden hade cirka åttatusen invånare, och dess befolkning avspeglade det mångfasetterade näringslivet och de utbildningsinstitutioner som inrymdes på ett två kvadratkilometer stort område vid Aura å.²⁰ Stadens befolkning talade två olika språk, en del behärskade endast finska eller svenska.²¹ Tvåspråkighet var dock vanligt förekommande och även Stenberg, som kom från Umeå, lärde sig någon finska under sina år i Finland.²²

Stenberg hade troligen förhandskunskaper om Åbo genom sina familjeförbindelser, eftersom hans fars kusin var tullskrivaren Johan Erik Callmeijers fru Magdalena Nordberg. Men Stenbergs förhandskunskaper om sin blivande hemstad sträckte sig inte till stadens topografi. På 1770-talet existerade det inte ens tryckta kartor eller ritningar över Åbo, eftersom de enda publicerade verken om staden var några akademiska ortbeskrivningar.²³ Situationen skiljde sig diametralt från europeiska storstäder och även från Stockholm. Över dessa städer fanns det tryckta kartor och det fanns också till exempel solfjädrar med kartor över London.²⁴ Den här typen av föremål var dock lyxvaror för en liten elit, det var endast en liten minoritet i det dåtida Europa som ägde och brukade sådana föremål. På 1700-talet hade troligen den stora majoriteten bland den svenska stadsbefolkningen aldrig sett en stadskarta.

Stenberg beskriver sin ankomst till det för honom helt främmande Åbo, mitt i novemberdunklet, på följande sätt:

-
19. Oscar Nikula, *Åbo stads historia 1721–1809* (Åbo 1970); Panu Savolainen, 'Une ville retardaire? Le début de l'éclairage des rues dans une ville provinciale Suédoise', *Revue Histoire Urbaine* 50 (2017), s. 13–28.
 20. Stadsuppmätning (Johan Tillberg 1818), Lantmäteristyrelsens arkiv, RA (Helsingfors); Savolainen, *Tirkistelyä förmaakeihin ja ylishuoneisiin*.
 21. Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki*, s. 36, 46, 247.
 22. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 266.
 23. Daniel Juslenius, *Aboa Vetus & Nova* (Aboae 1700); Niclas Wasström, *Oeconomisk beskrifning öfwer Åbo Stad* (Stockholm 1749); Päiviö Tommila, 'Paikallishistoriallinen tutkimus Suomessa. Paikalliskuvauksista paikallishistoriaan – paikallistutkimuksen vaiheita ennen Paikallishistoriallisen toimiston perustamista', *Historiallinen Aikakauskirja* 80 (1982), s. 291–311; Mattias Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning. Mötet mellan antikvarisk forskning och ekonomisk nyttokult i 1700-talets Sverige*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 669 (Helsingfors 2004).
 24. Se till exempel Alison O'Byrne, *Walking, Rambling, and Promenading in Eighteenth-century London. A Literary and Cultural History*, PhD thesis, University of York (2003).

[D]å wi seglade öfwer den såkallade *Erstan* och kommo till Åbo sjötull den 17. Nowember, där wi ankrade wid pass kläckan 3. eftermiddagen. Sedan wi hade drögd't där litet fing'o wi höra, at man intet kunde få någon visitation den dagen, hwarföre wi Studerande togo oss före at gå upp till Staden. Och under wägen beskrefwo de för mig alt förekommande, som war wärdt, at kännas, samt wiste mig Farbror Callmeijers gård, som jag hade anmodat dem om.²⁵

”De” som visade Stenberg var Callmeijers gård låg var hans sällskap från fartyget, det vill säga två studenter från Åbo. Orienteringen i det dåtida Åbo grundade sig helt och hållet på lokalkännedom, eftersom gatu- och tomtnummerskyltar saknades. Därför var lokalt sällskap nödvändigt för att Stenberg skulle kunna hitta fram till en specifik gård i staden. I sjuttonhundratalets Sverige identifierades gårdar i vardagslag oftast bara med tomtägarens namn, det var enbart i myndighetsdokument som man brukade gatunamn eller tomtnummer.²⁶ I Finland användes förutom personnamn också oföränderliga tomtnamn, ett bruk som var totalt okänt för Stenberg, och han förundrade sig över det på levernesbeskrivningen inledande sidor där han beskriver Åbo.²⁷ Men Stenberg tillägnade sig relativt snabbt detta sätt att gestalta staden som ett mentalt nätverk kopplat till tomtägarnas namn, och i hans levernesbeskrivning är det här det vanligaste sättet att hänvisa till stadens topografi.

Stenbergs första etapp i Åbo var Callmeijers gård i Kyrkokvartret 20, den kom att bli en viktig centralpunkt för blivande familjemöten och dagliga middagar. Gården var belägen vid den trånga Lilla Kyrkogatan, som varit ett av de gamla huvudstråken i det medeltida Åbo. Huvudbyggnaden var ett stenhus i två våningar, uppfört ”i äldre tider” enligt 1790-talets brandförsäkringsinstrument, sannolikt ingick där medeltida källare och väggar. Mot gatan sträckte sig husets fasad längs hela tomtens längd. På husets andra våning hade man inrett ett ganska modest *piano nobile* med sal, förmak, sängkammare och två kamrar.²⁸ På bakgården höll man på att uppföra ett trähus i två våningar som skulle inrymma hyresrum för stadens snabbt växande befolkning. När man ser på husets knappa utrymmen förklarar detta rätt entydigt

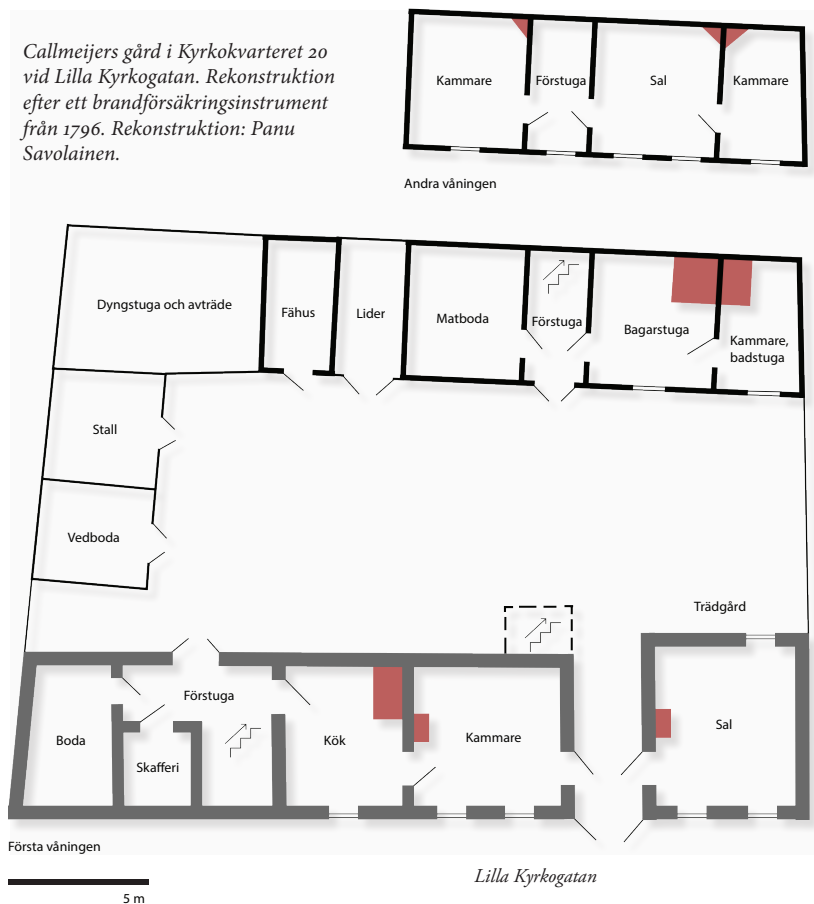
25. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 224.

26. Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki*, s. 61–69.

27. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 225.

28. Brandförsäkringsinstrument 1785–1798 (K16), 28.11.1796, ÅSA.

Callmeijers gård i Kyrkokvarteret 20 vid Lilla Kyrkogatan. Rekonstruktion efter ett brandförsäkringsinstrument från 1796. Rekonstruktion: Panu Savolainen.

varför familjen Callmeijer inte kunde erbjuda Stenberg logi som i stället var tvungen att hyra en egen kammare på annat håll.²⁹

De första veckorna i Åbo förlöpte under inledande av studierna samt umgänge med familjen Callmeijer och de kamrater som Stenberg hade bekantat sig med under skeppsresan från Stockholm till Åbo. Stenberg förundrade sig över skillnaderna mellan moderlandet och Finland, bland annat över den finländska svenskan med dess ”Fennicismers och finska talesätt” och säregna accent samt över bastun, som han fick uppleva

29. Stenberg, *Pehr Stenbergs levnesbeskrivning* 1, s. 224.

för första gången i januari 1780 hos Callmeijers.³⁰ Bastu var något helt nytt för Stenberg, han förvånade sig över denna lördagssedvänja efter att han halvt om halvt blivit tvingad till att bada av sin kusin Chore:

I början när jag kom till Finland föreföll det mig mycket underligt at se huru de woro så angelägna om, at hwar lördags qwäll bada, isynnerhet förundrade det mig, at de hade så liten försyn för folk; ty jag såg dem ofta gå ur badstugan i sin stuga helt nakna, som de woro komna till werlden, hwilket war nog owant för ett försynt öga.³¹

Stenberg skildrar vissa speciella platser som han besökte under sina första veckor i staden: Seuerlings teater, som han besökte första gången i november 1779, traktören Rydell³² eller ”Kockens” samt Åbo slottskyrka där han deltog i en finskspråkig gudstjänst i januari 1780.³³ Dessutom skildrar han ett kvällssamkväm hos traktör Rydell, där man försökte tvinga honom att dricka för mycket öl. I stället gick han ut på promenad i staden tillsammans med en student från Österbotten:

Emellan det man drack gingo wi ut at promenera och gjorde en tour ikring staden. När wi då skulle tilbakas och kommo utanför Peruqvemakaren Möllbergs gård på den lilla trånga Kyrkogatan, så mötte wi 2:ne a. 3:ne karlar. Mina kamrater gingo i bredd så många det rymdes och höllo ihop, samt med flit skuffade till dessa karlar, och strax började de at Crakela och gräla, och jag som geck efter war glad, at jag slapp förbi och fruktade högeligen at de skulle börja, at slåss. Jag stod litet ifrån dem för att afwakta slutet och önskade på det högsta at det måtte biläggas; ty at något sådant buller just bredewid Farbror Callmeijers gård i hwilket jag wore inbegripen skulle hända det wille jag ingalunda.³⁴

Beskrivningen visar hur Stenberg som nykomling i staden bekymrade sig över sitt rykte. På förhand hade han hört om de beryktade slagsmålen mellan studenter och gesäller i Åbo, men senare förundrade han sig över hur fridsamma stadens nattliga gator i verkligheten var. Den ovan skildrade hotfulla upplevelsen var nästan den enda under hans studenttid i Åbo. Efter de allra första veckorna rörde sig Stenberg ofta ensam på de mörka gatorna och en enda gång mötte han våld – då

30. Ibid., s. 237–239.

31. Ibid., s. 236.

32. I andra källor skrivet i formen *Riedell*. Jacob Riedell var en av de mest berömda traktörerna i Åbo under slutet av 1700-talet, sedermera grundade han en sommarrestaurang i Kuppis park invid Tavastullen. Se Dahlströmska kartoteket, namnregister, ”Riedell, Jacob”, RA, Åbo. På 1770- och 1780-talet låg Riedells värdshus vid Lilla Kyrkogatan mitt emot Callmeijers gård.

33. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 230–231, 241.

34. Ibid., s. 232.

var det en vän som slog honom i misstag.³⁵ Bilden han förmedlar av den nattliga staden är rätt annorlunda än bilden av den nattliga miljön som återges inom den forskning som bygger på rättsprotokoll.³⁶

Stenberg blev relativt fort bekant med staden och lokalsamhället. Längre fram i sin levernesbeskrivningen betonar han flera gånger hur litet stadssamhället var och hur väl folk kände varandra. På flera ställen beskriver Stenberg hur han tog en omväg när han ville vara ensam eller okänd. Ett belysande exempel är hans teaterbesök i november 1780. Han skämdes över att bara ha råd med de billigare galleribiljetterna och därför var han ”altid försedd med min ludna mössa den jag trykte wäl ned i pannan, och swepte min gamla kapprock wäl öfwer det öfriga delen af ansiktet; så at ingen kunde göra någon observation”.³⁷ Under sina sista månader i Åbo våren 1789, då han redan blivit prästvigd, oroade sig Stenberg även över att dansa på åstranden till musik framförd av Helsingfors regemente.³⁸

Stenbergs levernesbeskrivning åskådliggör hur även en bildad person som på 1700-talet anlände till nya städer i Sverige gjorde sig en mental bild av staden, som platser och topografi, nästan helt genom att orientera sig i rummet och via lokalbefolkningens vägledning.³⁹ Det var bara kyrkorna som utgjorde en mer allmängiltig kategori av platser, och Stenbergs ankomst till Stockholm understryker tydligt just detta. I sin levernesbeskrivning nämner Stenberg inget om att han på förhand skulle ha läst om vare sig Stockholm eller Åbo. I en främmande stad utgjorde kyrkorna ett lättigenkännligt topos och ett generiskt landmärke där alla kristna kunde inträda. En viktig aspekt för Stenberg var också predikningarna, tidens vanligaste offentliga retoriska produkt, som överallt kunde lokaliseras till kyrkorna.

Boende och den sociala rörelsen

Förutom skildringen av ankomsten till staden hösten 1779 beskriver Stenberg också hur han skaffade sig sitt första hyresrum. Boende, närmiljö samt otaliga flyttar inom staden är teman som återkommer genom hela

35. Ibid., s. 242.

36. Riitta Laitinen, 'Nighttime street fighting and the meaning of place. A homicide in a seventeenth-century Swedish provincial town', *Journal of Urban History* 33 (2007), s. 602–619.

37. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 300–301.

38. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 327.

39. Ball et al., *Environmental Psychology*.

levernesbeskrivningen, och på sidorna väcks vardagen i bondemiljön i sjuttonhundralets Åbo till liv på ett sätt som få samtida källor förutom Stenberg lyckats med. Stenberg beskriver sina bostäder, rum och grannar mer utförligt än någon annan aspekt av stadsrummet, något som betonar bostadens betydelse i Stenbergs upplevda stad.

Hur studenter bodde i Åbo på 1700-talet berodde i hög grad på deras ståndstillhörighet, sociala nätverk och förmögenhet. Studenter ur de högre stånden inhystes hos professorer eller hos de mest förnäma stadsborna. De flesta studenter fick hålla till godo med hyresrum som från och med slutet av 1780-talet utannonserades i lokala tidningar.⁴⁰ Kvaliteten och läget var avgörande, det var betydligt dyrare att hyra rum i stadens centrum än att hyra rum i rucklen på backarna i stadens utkanter.⁴¹ På grund av sin bondebakgrund tillhörde Stenberg den lilla studentminoritet på cirka tio procent som kom från de lägre socialgrupperna. Den här gruppen bodde ofta mycket anspråkslöst – såsom även Stenberg gjorde i början av sina studier.⁴²

Dagen efter sin ankomst till Åbo i november 1779 skaffade sig Stenberg sitt första logi med hjälp av sin kusin Chore. Det var en kammare i en gård kallad Jakola, belägen på Ryssbacken, och Stenberg betalade tio plåtar i årlig hyra.⁴³ Under det följande decenniet hade Stenberg åtminstone tio olika hyresrum i staden. En av orsakerna till att Stenberg ständigt flyttade var hans arbete som informator hos ståndsfamiljer i Åbotrakten. Redan våren 1780, efter bara några månaders vistelse i Åbo, fick han sin första ”condition”, det vill säga anställning som informator, hos familjen Tollet på Sannäs rusthåll.⁴⁴ Anställningarna som informator räckte vanligtvis några månader, och under sådana perioder sade Stenberg upp sitt hyreskontrakt och förvarade sina ägodelar hos Callmeijer eller hos sina studentkamrater.⁴⁵

På grundval av levernesbeskrivningen kan Stenbergs bostäder och levnadsomständigheter spåras mycket noggrant med hjälp av samtida

40. Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki*, s. 40, 106; se till exempel *Åbo Tidningar* 11.6.1792.

41. Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki*, s. 107–110.

42. Matti Klinge (red.), *Helsingfors universitet 1660–1990 I. Kungliga Akademien i Åbo 1640–1827* (Helsingfors 1988), s. 319–341.

43. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 225; Mantalslängd RA 7716, Helsingfors, s. 828.

44. *Ibid.*, s. 249–275.

45. *Ibid.*, s. 469.

mantalslängder. Med hjälp av mantalslängder och stadskartor kan Stenbergs olika bostäder i Åbo placeras ut på en samtida karta. De tomtnamn och uppgifter om invånarna som Stenberg anger gör det möjligt att hitta tomterna i mantalslängden samt slutligen, på basis av tomtnumren, lokalisera gårdarna på kartan. De tre första ställena som Stenberg bodde på var enkla kammare på Ryssbacken hos stadens fattigaste befolkningsgrupp. Befolkningen på Ryssbacken bestod huvudsakligen av mindre bemedlade stadsbor, såsom sjömän, gesäller, änkor och inhysingar.⁴⁶ Men eftersom akademien låg i närheten var Ryssbacken ett efterfrågat bostadsområde, främst bland studenter från de lägre stånden som kunde få billig årshyra hos ”änkor” och ”gummor”, ord som även Stenberg använder för att beteckna sina värdinnor i levernesbeskrivningen.⁴⁷

Innan det fanns tidningar och andra offentliga hyresannonser letade man hyresrum med hjälp av bekanta. Stenberg beskriver inte detta så utförligt i fråga om Åbo, men han ger däremot en mer ingående skildring av hur han hittade ett hyresrum i Björneborg på vintern 1781:

Då jag kom till Staden hade jag där ännu ej några bekantskaper, och wiste således icke hwarest jag skulle få härberge. Men som jag wiste at Magister Klingvall hade Condition i Staden, med hwilken jag i Åbo hade blifwit litet bekant, så sökte jag straxt up honom och bad honom wara af den godheten och gifwa mig anwisning på ett tjenligt ställe. Och han war så artig och sjelf fölgde mig till en Ålderstegen Enka, som allmänt kallades moster, och som hölt wärdshus. Där feck jag en snygg kammare.⁴⁸

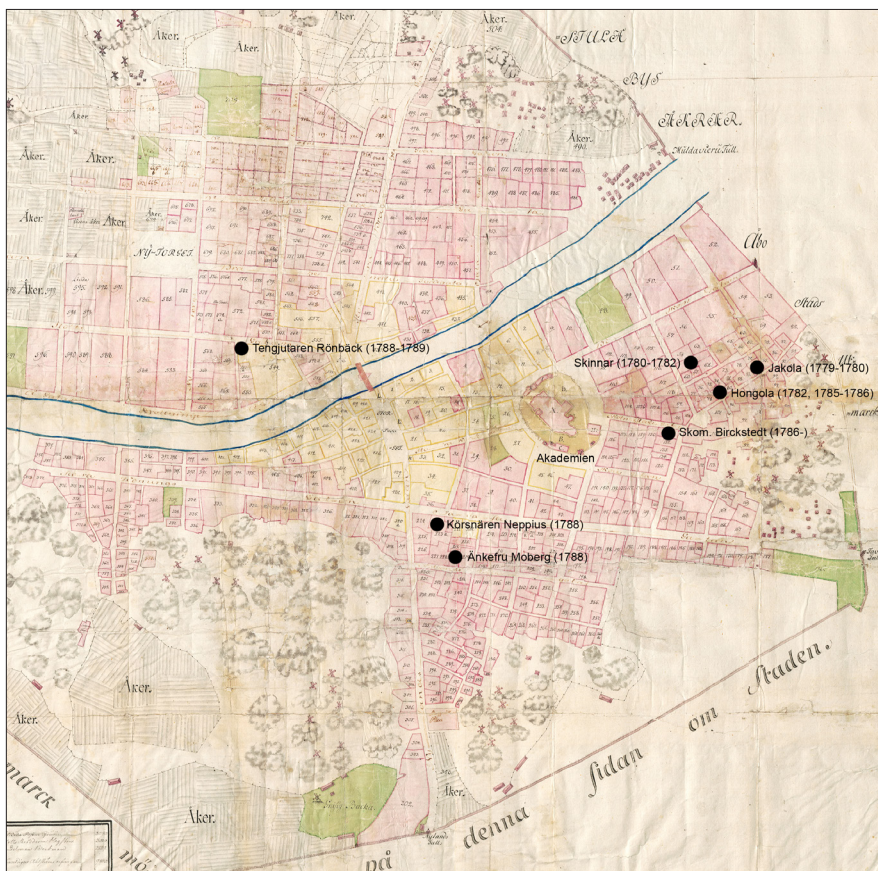
Vad betydde ”en snygg kammare” och hurdana var egentligen de rum som Stenberg hyrde? En av hans första hemvister kallades ”Skinnar” (Kyrkokvarteret 59), där han bodde 1780–1782, och den finns beskriven i ett syneinstrument från 1774. Då bestod gården på gatusidan av en stuga med spis och bakugn, en kammare utan eldstad och en källarkammare. På gårdssidan låg en kammare med spis och en nyligen uppförd kammare med tegelugn samt en bastu, en kryddgård, en humletäppa och några nödvändiga uthus: svinhus, fähus, stall, avträde, lider och två gamla bodar.⁴⁹ När Stenberg flyttade in på gården bodde där redan elva personer fördelade på fem olika hushåll i gårdens fem varma

46. Se ovannämnda mantalslängder, RA, Helsingfors.

47. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 469.

48. *Ibid.*, s. 325.

49. *Mättnings-, faste och köpebref 1742–1775* (K6), 12.7.1774, s. 537, ÅSA.

Pehr Stenbergs kvarter i Åbo 1779–1789.

rum. Enligt Stenbergs beskrivning fick han en egen kammare, troligen någondera av kamrarna på gårdssidan om inte tomten hade blivit tillbyggd mellan 1774 och 1780.⁵⁰

Åren 1783–1784 bodde Stenberg huvudsakligen som underhyresgäst hos sin vän, studenten Ascholin, och kanske också på andra håll i staden. Hösten 1785 hyrde han åter samma kammare som han tidigare bebott i Hongola på Ryssbacken. Alla dessa tre rum på Ryssbacken var belägna inom hundra meters avstånd från varandra. Sommaren 1786

50. Enligt skadeförteckningar som avfattades efter Åbo brand 1827 var gården det året mycket dylik den år 1774 (brandskadeförteckningar 1827, ÅSA).

flyttade Stenberg på nytt, även den här gången inom hundra meters avstånd, till skomakare Birckstedt som med sitt hushåll bodde på Skolmästargatan i Kyrkokvarteret 131. Hantverkare Birckstedt hade en högre social ställning än vad Stenbergs tidigare hyresvärdar haft, tydligen hade den då tjuogoåttåårige Stenberg redan bättre ekonomiska förutsättningar för att höja standarden på sitt hyresrum. Samtidigt började Stenberg avhämta sina dagliga middagar hos fru Edner, en vana han fortsatte med ända fram till sin avfärd till Umeå 1789.

Stenberg flyttade hela tre gånger under år 1788. På våren hyrde han ett rum för två månader hos hovrättsadvokaten Mobergs änka Rebecca på en tvärgata till Stora Nylandsgatan, och från april till oktober bodde han i körsnären Neppiuses gård vid Tavastgatan.⁵¹ Hans sista flytt i Åbo ägde rum hösten 1788 till tenngjutaren Rönnbäck, som bodde på Slottsgatan i Södra kvarteret 15 på andra sidan ån. Detta var ett helt annorlunda läge, centralt beläget vid en av Åbos huvudgator, och på granntomten låg landshövdingens palats. Gården kan rekonstrueras in i minsta detalj tack vare en brandförsäkringsansökan från år 1797. Det var en liten tomt, bara 13 x 18 meter stor, och den var tätt bebyggd. I gatukorsningen låg en flygelbyggnad i två våningar, uppförd 1784, med en överbyggd portgång. När Stenberg flyttade till tomten 1788 var byggnaden endast några år gammal. I jämförelse med landshövdingenspalatset på granntomten var byggnadens utseende anspråkslöst: den saknade brädfodring och hade torvtak. På bakgården fanns ett lider och ett avträde men det saknades fähus, trots att sådana var rätt vanliga i dåtidens Åbo.⁵²

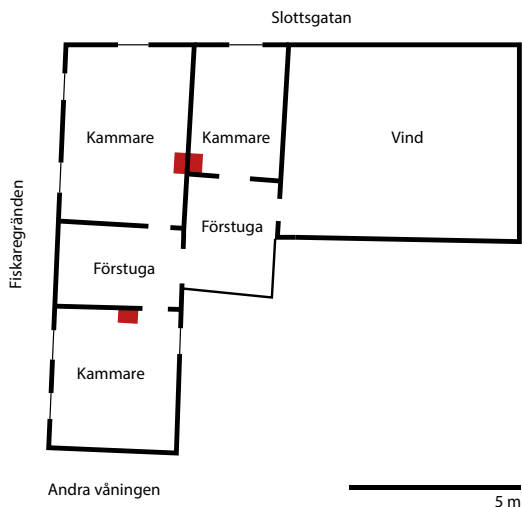
Byggnaden bestod av en sal, fem kamrar, en källarkammare, en bagarstuga och en matbod. Boendetätheten på tomten var en helt annan än på Ryssbackens fullproppade gårdar: i Rönnbäckens gård bodde endast tenngjutaren Abraham Rönnbäck med sin hustru Maria, gesällen Calmar samt dottern Ulrica och pigan Lena.⁵³ Med Stenberg inberäknad bodde det alltså sex personer i gårdens åtta varma rum, något som innebar ett rymligt boende i Åbo under slutet av 1700-talet.⁵⁴ Stenberg beskriver sitt nya hyreshushåll med sin livliga stil, som vanligt ingick det även omdömen om kvinnors utseende:

51. De här gårdarna förstördes i januari 1792 i en eldsvåda. Se *Åbo Tidningar* 16.1.1792.

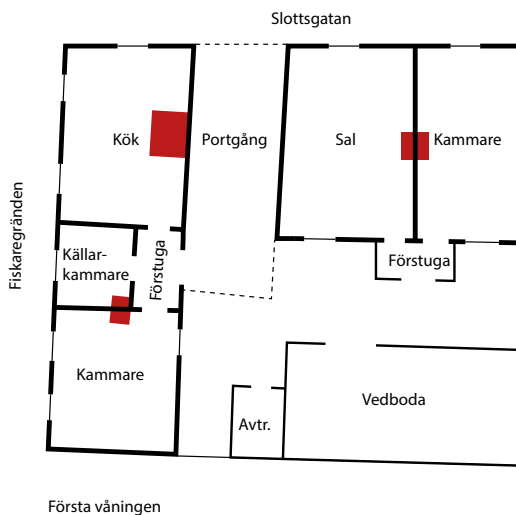
52. Brandförsäkringsinstrument 1785–1798 (K16), 9.1.1797, s. 682–686, ÅSA.

53. RA 7758, Helsingfors, s. 887. Studenter uppräknades inte i mantalslängden.

54. Savolainen, *Tirskistelyä förmaakeihin ja ylihuoneisiin*, s. 105–108.

Rönnbäck's gård i Södra kvarteret 15, där Stenberg hyrde en kammare 1788–1789. Rekonstruktion efter ett brandförsäkringsinstrument från 1797. Rekonstruktion: Maria Syväniemi och Panu Savolainen.

I Åbo tog jag qvarter hos Tennjutarens Rönbäck, som woro ett godt ärligt hantwårks folk. Hans Stjufbarn woro Sonen N: N: Callmar arbetade i Stjuffadrens handtwårk, och dottren Ulrica Lovisa Callmar, båda ej alt för unga. Hon war medelmåttigt wacker, men mycket pratsam, och ehuru hon ofta wille wara småqwick, så röjde hon dock altid mera enfaldighet än djup eftertanka i sitt tal, ty hon slabbrade mycket, utan at eftersinna huruwida det passade eller icke.⁵⁵

55. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 308.

Stenbergs berättelse visar ständigt hur han blev bekant och umgicks med personer ur alla de olika socialgrupper som förekom i hans omgivning, allt från ståndspersoner till ”gummor” och vanligt folk samt givetvis hyresvärdarnas tjänstefolk. Han införskaffade till och med sina dagliga livsmedel, mjölk, kaffe och senare även middagar, av invånarna i grannskapet.⁵⁶ Å ena sidan underlättade Stenbergs egen bakgrund inom bondeståndet och hans högre sociala ställning som student ett naturligt umgänge med personer av olika samhälls- och ståndsbakgrunder. Å andra sidan visar levernesbeskrivningen hur sammansmält stadssamhället i allmänhet var och hur normativa sociala gränser utplånades i vardagslivet.⁵⁷

Stenbergs åtskilliga bostäder i Åbo avspeglar på ett intressant sätt hur socialt avancemang och växande inkomster samt sociala nätverk som inkluderade ståndsfamiljer resulterade i bättre boendestandard. Det berodde i hög grad på de relationer och kontakter som han i egenkap av informator knutit med ståndsfamiljer i Åbotrakten.

Noder och rörelser – stadens mentala struktur

I det här avsnittet studerar jag i hurdana språkliga begrepp och beskrivningar Stenbergs mentala bild av stadens platser och topografi utkristalliserar sig. I levernesbeskrivningen finns det få passager där Stenberg fokuserar på att beskriva fysiska eller materiella miljöer. I hans anföring konstrueras stadens topografi indirekt, den framkommer mellan raderna i beskrivningar av betydande händelser. Men trots detta avslöjar hans berättelse i sin omfattande helhet ett rikt material som gör det möjligt att rekonstruera Stenbergs självupplevda livsmiljö i 1780-talets Åbo.

Direkta omnämmanden av stadens toponymi är sällsynta i Stenbergs text. Han uppger endast ett par gånger naturnamn – Wariberg, Ryssbacken, Slottsbacken och Slottsfjärden – och nämner heller inte många gatunamn. Kvartersnamn nämner Stenberg sällan, bara några gånger Nystadskvarteret och en gång Klosterkvarteret. Det gamla kvartersnamnet Kattswansen uppträder en gång när han skriver om en kortvarig inkvartering. För övrigt omnämns ett tiotal gårdar med gårdsägarnas namn.⁵⁸ En analys av hela texten illustrerar hur Stenberg orienterade

56. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 389.

57. Se även Laura Hollstens uppsats i det här temanumret.

58. Texten har körts genom Språkbankens annoteringsverktyg i syfte att identifiera alla egennamn, varav ortnamn samt tomtnamn har urskilts manuellt.

sig i staden främst på grundval av gatunamn, gårdsägare och några av de viktigaste landmärkena: torget, stora bron och ån.

Detta kan reflektera de tre sätt som man inom lingvistiska studier har observerat att människor begagnar sig av för att lokalisera sig i stadsrummet: egennamn, personnamn och landmärken.⁵⁹ Samma fenomen gällande uppfattningen om stadsrummet framskymtar till exempel i följande passage ur Stenbergs levernesbeskrivning:

Fröken kunde jag icke glömma. Emot slutet af Termin hände at jag en afton kom Tawast=gatan och skulle gå hemm till mitt qwarter, [...] en önskade blott at de måtte hinna förbi gamla Augustins twärgatan förr än jag skulle hinna på dem, på det jag där måtte få wika åf den gatan.

Såsom tidigare påpekats utgjorde den tidigmoderna stadens topografi ett sammanflätande av fysiska platser och språkliga knutpunkter, ofta anknutna till personnamn. Förutom de ovannämnda gårdarna uppträder i texten olika andra byggnader: domkyrkan, rådstugan, Seuerlings teaterhus, Åbo slott, akademibyggnaden och Akademin biblioteksbyggnad. Genom hela texten stiger den fysiska stadsmiljön fram när den är knuten till exceptionella händelser. Det är kanske ett bevis på Stenbergs bristande sensitivitet gällande byggnader i historiskt eller estetiskt avseende att det helt saknas beskrivningar av Åbo domkyrka, som redan vid den här tiden hade blivit ett historiskt forskningsobjekt vid Kungliga akademien och beskrevs i åtskilliga samtida texter. Till exempel beskrevs den ingående av den engelske resenären Edward Daniel Clarke.⁶⁰

Men även om stadsskildringar på mer allmän nivå i det närmaste saknas, så beskriver Stenberg frekvent sina vardagliga förflyttningar mellan olika platser i staden. Det här gäller såväl nödvändiga förflyttningar som ”promenader”, vilka han ägnade sig åt tillsammans med såväl studentkamrater och högreståndspersoner som hyresvärdarnas tjänstefolk. Oftast riktades promenaderna, i de fall där topo-

59. Emanuel A. Schegloff, 'Notes on a conversational practice. Formulating Place', D. Sudnow (ed.), *Studies in Social Interaction* (New York 1972), s. 75–119.

60. Nicolaus Turdin, *Templi cathedralis aboensis historia* (Aboae 1748); Alexander Lauraeus, *De sacellis sepulchralibus, in Templo Cathedrali Aboensi obviis* (Aboae 1778); Henrik Törnroth, *Dotationes, altaribus templi cathedralis Aboënsis qvondam factae*, (Aboae 1782); Georg Stolpe, *De templo cathedrali Aboensi I* (Aboae 1800); Elias Lagus, *De templo cathedrali Aboensi II* (Aboae 1801); Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa. Scandinavia XI* (London 1824), s. 292–313.

Tabell 1. Orttnamn och gårdar som nämns i Stenbergs text.

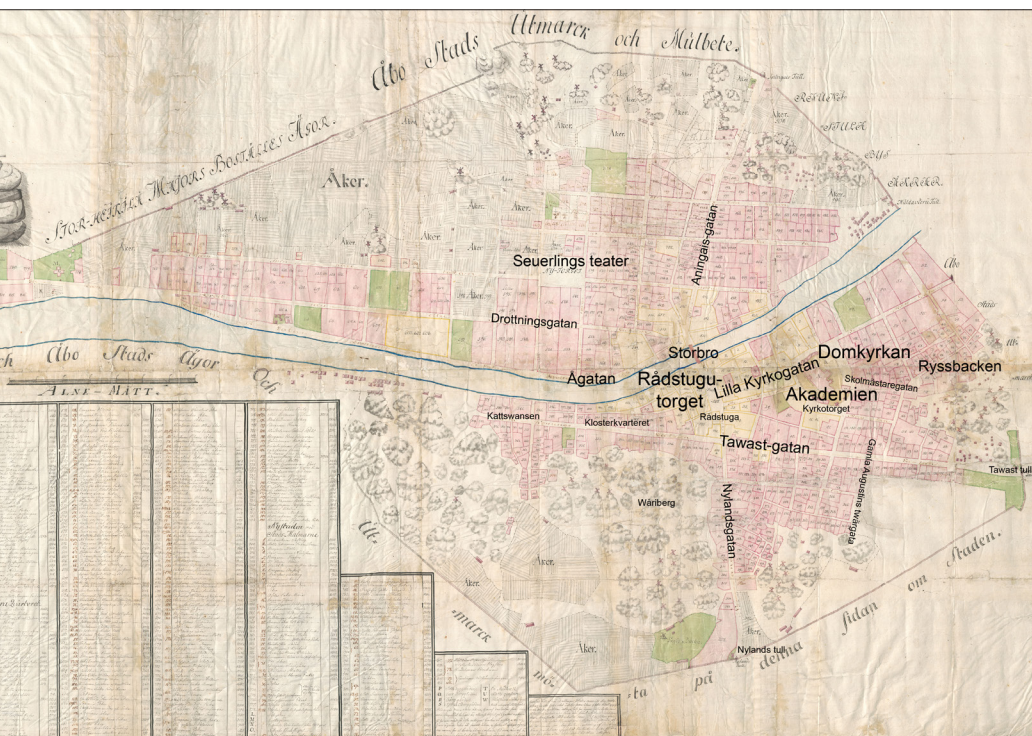
Gator etc.
Drottningsgatan
Kyrkogatan
Aningaisgatan
Gamla Augustins twärgata
Tavastgatan
Ågatan
Stora Skolmästaregatan
Nylandsgatan
Sjögatan
Rådstugutorget
Kyrkotorget
Tavasttull
Nylandstull
Område
Nystaden (kvarteret)
Klosterkvarteret
Kattswansen
Topografiska namn
Wårdberg
Ryssbacken
Slottsbacken
Slottsfjärden
Byggnader
Åbo slott
Rådstugan
Slottskyrkan
Domkyrkan
Seuerlings teater
Gårdar
Callmeijers gård
Perumakaren Möllbergs gård
Klockaren Björkrots gård
Professor Lefréns gård
Herr Finbergs gård
Överinspectoren Bäckes gård
Herr Norgrens gård
Biskopsgård
Neppiuses gård
Handelsman Condradis gård
LandsHöfdinges gård

Orter och platser som förekommer i Stenbergs text.

grafiska platser omnämns, till Nystadskvarteret eller slottsområdet, där Stenberg med sitt sällskap rent av badade (eller doppade sig) och en gång satt ”på en grön äng”.⁶¹ På den tiden var slottsfälten ett övningsfält för armén. Först i slutet på 1790-talet blev fälten ett offentligt friluftsområde när där anlades en engelsk trädgård med obelisk.⁶² Dessutom promenerade Stenberg längs landsvägarna utanför stads-

61. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 519; Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 356, 369.
62. *Henric Gabriel Porthans Bref till Matthias Calonius II*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 5, (Helsingfors 1886), 27.11.1797, s. 441.

tullarna.⁶³ Endast en gång karakteriserar Stenberg stadsbilden med ett estetiskt omdöme, nämligen då han beskriver ”den wackra Ågatan”.⁶⁴ I slutet av 1770-talet hade man planterat träd längs denna breda strandgata, och den blev ett av stadens allra viktigaste promenadstråk där man visade upp sig. Promenader och nöjesspatserande var populära nöjen i städerna på 1700-talet. Det anlades särskilda parker och områden för ändamålet, såsom till exempel Kungsträdgården i Stockholm.⁶⁵ I Åbo kom den här företeelsen först till synes genom trädkantade strandgator. Det är alltså inte någon slump att just den här speciella gatan uppträder med en totalt otypisk estetisk karakterisering

63. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 354.

64. *Ibid.*, s. 365.

65. Catharina Nolin, *Till Stadbornas nytta och förlustande. Den offentliga parken i Sverige under 1800-talet* (Stockholm 1999), s. 36–37.

i Stenbergs text. Den var en av de centrala platser där landshövding Jeremias Wallén på 1760-talet hade inlett sina systematiska ansträngningar för att försköna stadens offentliga rum.⁶⁶

Förutom de fåtaliga beskrivningarna av nöjesflanerande i staden skildrar Stenberg ofta vardagshändelser som ägde rum på stadens gator. Hans skildring av en diarréepisod i april 1784 belyser illustrativt hur stadens vardagliga utrymmen manifesteras i Stenbergs berättarkonst:

Den 30. i samma månad hände mig en olycka, hwarigenom jag så när hade blifwit för all skam för alla bekanta och kända; och kanske ett ordspråk för hela Staden. Jag geck upp på Academien kläckan tre på eftermiddagen efter wanligheten för at afhöra Professor Porthan, och kände ej till det minsta ondt; men jag hade knapt sutit där en quart timma förr än det aldra häftigaste diarrhé anföll mig ja så, at jag med yttersta möda kunde hålla mig [...] och aldrig har någon timma i hela min lefnad varit så lång, som denna. [...] Sedan sprang jag de mäst aflägsna gränder, på hwilka jag trodde at knapt någon människa geck och kom lyckligt hem utan at någon feck se eller weta min bedröfweliga belägenhet och tog min tilflygt i bryggstugan.⁶⁷

Motsvarande detaljerade beskrivningar återkommer genom hela texten. De visar hur utförligt Stenberg skrev ner de vardagliga händelser som han senare i livet bearbetade för levernesbeskrivningen. En sådan detaljerad skildring finns också från 1784, då Stenberg ville gå ensam ut på en öl och därför sökte sig till krogen, belägen vid åstranden, längs avlägsna gator för att undvika att stöta på bekanta.⁶⁸

På basis av Stenbergs levernesbeskrivning kan man dra slutsatsen att han rätt ivrigt rörde sig i olika områden i staden och att han kände väl till stadens gator och gränder. Hans ständiga flyttande bidrog säkert till att göra honom bekant med stadsmiljön, precis som hans benägenhet att ”altid varit fallen för at gå genvägar”⁶⁹. Stenbergs lokalkännedom kommer fram i en passage där han beskriver en krog nära Rådhusorget, som ännu efter flera år i Åbo fortfarande var okänd för honom:

66. Panu Savolainen, 'Näkymättömien puutarhojen varjoissa. Ruotsin ajan lopun turkulaispihojen puut, viljelmät ja istutukset tonttikatselmusten valossa', Topi Artukka, Jarkko Keskinen & Taina Saarenpää (toim.), *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa* (Turku 2018), s. 148.

67. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 1, s. 511.

68. *Ibid.*, s. 524–525.

69. Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning* 2, s. 356.

När jag, en gång, i dessa dagar geck öfwer Råstugu Torget, mötte jag Waktmästaren Norgren. Efter hälsningen bad han mig höfligt och wänligt at följa honom in på ett ställe; det jag icke kunde wägra. Han ledsagade mig då in i ett stenhus wid en trång gränd, en trappa opp; Och der begärde han in litet win. Jag märkte då at stället war ett Wärdshus, som ja ej förr kände, (hwilket ej war underligt; ty sådana woro de ställen, som jag minst frekwenterade) ehuru det låg nära Torget.⁷⁰

Stenberg nämner ofta Rådhusorget i sin text, och även ovanstående citat visar hur det betraktades som en central plats som han ansåg sig känna till väl. Torget var inte bara stadens symboliska mittpunkt utan också en knutpunkt för trafiken, eftersom den enda bron över ån låg i nedre ändan av torget.⁷¹ En systematisk analys av Stenbergs text (tabell 1) visar hur landmärken, gårdar, gator och andra platser som han nämner stämmer överens med platserna där han bodde, men även med stadens centrum i avseende på topografi och logistik.

Den stad som stiger fram ur Stenbergs texter är intressant i det avseendet att den är svår att spegla mot de teorier och modeller som skapats på 1900-talet på basis av moderna stadsmiljöer. Kevin Lynchs fem nyckelbegrepp för den mentala stadsmiljön – stråk, gränser, enhetliga områden, knutpunkter och landmärken – passar dåligt in på Stenbergs sätt att uppfatta stadsmiljön.⁷² Stenbergs mentala bild av Åbo fokuserar på områden och framför allt på landmärken, även gatorna framstår som landmärken. I Stenbergs skildring är gator i synnerhet hållpunkter och landmärken. I regel ”anländer” Stenberg till gatorna och uppfattar dem alltså inte primärt som rutter. Som landmärken framstår såväl hus och offentliga byggnader som olika naturnamn. Begrepp som hänför sig till områden använder Stenberg sällan, endast några gånger när han hänvisar till stadsdelar. Stenbergs upplevda stad är också som miljöpsykologisk helhet intressant. Den ger en inblick i och frön till fortsatta studier om den topografi av platser och bilder som föregick de radikalt förändrade sätten att uppfatta topografi som uppstod till följd av den moderna utvecklingen under 1800- och 1900-talen.

70. Ibid., s. 164.

71. Se kartan i början av uppsatsen (bild 2).

72. Lynch, *Image of the City*.

Stenberg, stadshistoria och mentalbilder

Stenbergs decennium i Åbo visar konkret hur mobilitet och akademisk växelverkan över havet, eller Bottniska viken, skedde på gräsrotsnivå i sjuttonhundratalets Sverige. Kungliga akademien i Åbo har studerats utförligt ur utbildnings- och idéhistoriskt perspektiv, men studentlivets vardag har rönt föga intresse, särskilt hur utsocknes studenter blev hemmastadda i Åbo. Stenbergs levernesbeskrivning är en ovanlig källa, som även avslöjar ett brett spektrum av olika vardagliga aspekter rörande studenternas mobilitet i Sverige på 1700-talet, inklusive rumslighet och boende. I motsats till nästan alla andra källor som belyser dåtidens svenska städer som rumsliga miljöer, sprudlar Stenbergs minutiösa text av detaljer och möjliggör därmed en rekonstruktion som flätar samman sociala och materiella aspekter av stadsrummet i sjuttonhundratalets Sverige.

Stenbergs sociala bakgrund som bondeson, hans avancemang till den akademiska staten och hans arbete som informator i adelsfamiljer under studieåren utgjorde en ovanlig kombination. Den främjade även hans anpassning till en främmande stad, eftersom Stenberg på ett okonstlat sätt kunde umgås med personer från helt olikartade sociala bakgrunder. Under sina första studieår bodde han omgiven av allmoge, men samtidigt umgicks han inom den akademiska gemenskapen med adelskapet och prästerskapet. Hans livsmiljö utgjorde ett tvärsnitt genom nästan alla sociala nivåer i det samtida samhället.

Levernesbeskrivningen belyser på ett mångsidigt sätt hur Stenberg bekantade sig med sin nya hemstad och löste konkreta frågor såsom att hitta logi i Åbo. Om man kombinerar information från levernesbeskrivningen med uppgifter från andra samtida källor och gör en systematisk analys av ortnamnen som förekommer i texten friläggs den topografiska och rumsliga naturen hos den stad som Stenberg upplevde. Levernesbeskrivningens värde som historisk källa syns särskilt när den kombineras med samtida myndighetskällor som från ett helt annat perspektiv förmedlar information om invånarna eller byggnaderna på de gårdar där Stenberg bodde. Stenbergs olika bostäder i Åbo utgör ett illustrativt exempel på hur social mobilitet gick hand i hand med boendestandard. Sina första rum hyrde han i stadens fattigaste område, på trångbodda tomter på Ryssbacken, men under årens lopp flyttade han till alltmer centrala lägen och större utrymmen. Brand-

försäkrings- och syneprotokoll möjliggör även noggranna rekonstruktioner av de byggnader där Stenberg levde och som han beskriver i sin levernesbeskrivning.

Den metodologiskt mest centrala fråga som denna uppsats lyfter fram är tolkningen av tidigmoderna texter ur perspektiv som miljöpsykologi och mentala stadsbilder. I detta avseende är Stenbergs text en utmärkt fallstudie: den beskriver utförligt vardagsliv ur ett subjektivt perspektiv och består av anteckningar som gjorts dagligen eller så gott som dagligen. Dessutom är konstellationen den att författaren anländer till en för honom tidigare okänd plats och slår sig ner där för ett decennium. Utgångspunkterna för 1900-talets teorier om hur människan mentalt skapar sig en stadsbild var den moderna världen och främst storstäderna. Stenbergs levernesbeskrivning avslöjar en helt annorlunda uppfattad stadsbild och berättar för sin del om en viktig aspekt inom stadshistoria: de mentala topografiernas historicitet.